

پوشاک دوران ساسانی (با تاکید بر پوشش زنان)

علی محمودی عالمی^۱، خدیجه نظری^۲*

چکیده

تاکنون پژوهشی منسجم و جامع درباره پوشش ساسانی صورت نگرفته است. به این سبب هدف پژوهش حاضر بررسی تن‌پوشش‌های زنان با تاکید بر زنان در دوره ساسانی است. جامعه پژوهش شامل نقوش برجسته‌ها، سکه‌ها، فلزکاری، مهرها، نقاشی‌ها و گچ‌بری‌ها و موزاییک‌کاری‌های ساسانی‌ها می‌باشد. نمونه پژوهش پوشش ساسانی (به ویژه زنان) در داده‌های فرهنگی این دوره را شامل می‌شود. برای دستیابی به اطلاعات مربوط به تن‌پوش‌های زنان دوره ساسانی، به بررسی کتاب‌ها، منابع و متونی که در پیوند با موضوع پوشش زنان ساسانی بود، پرداخته شد. در این پژوهش یک تقسیم‌بندی و تشریح برای پوشاک‌های چادر، شلوار-قبا و لباس‌های ملکه‌های ساسانی صورت گرفته است. مطالعه پوشاک در دوران ساسانی حاکی از این است که هر طبقه از زنان لباس مخصوص به خود را داشته‌اند. واکاوی پوشش زنان نشان‌گر این است که این گروه ارزش و جایگاه قابل قبولی را داشتند. باید دانست شغل نیز که به عنوان بالاپوش از عناصر مهم پوشاک زنان ساسانی از نظر اجتماعی محسوب می‌شد، شبیه چادر بود که بر دوش آن‌ها به عنوان یک مقام والا و حیات بخش در طاقستان وجود دارد. آن‌ها به توصیفی از لباس آن‌ها در اوستا شده است، با پیراهن بعضی بانوان نقش شده در عصر ساسانی، قابل مقایسه است که، پیراهنی بلند، پرچین و فراخ می‌پوشیدند. گاهی آن را به وسیله نواری، جمع کرده و می‌بستند. تاج آن‌ها با اشکال مارپیچ احاطه شده، لباس‌های آن‌ها دربرگیرنده پیراهن‌های بلند و با چین‌های زیاد و شنی که بر روی دوش قرار گرفته و نشان دهنده روبان‌ها است که به حالت پارسی شباهت دارد. لذا پوشاک در دوره ساسانی با دوره‌های قبل از سادگی و ضخیمی کاسته شده و روی به پارچه‌های نازک و ظریف و ابریشمی با انواع تاج‌های ریزه‌کاری شده و گردن‌بندهایی از مروارید بوده است.

واژگان کلیدی: آن‌ها، ساسانی، نقش برجسته، پوشش زنان

۱- استادیار گروه هنر دانشگاه مارلیک نوشهر

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی پارچه و لباس، دانشگاه مارلیک نوشهر، مازندران، ایران. (نویسنده مسئول)

۱. مقدمه

در مقایسه چندین نقش سنگی آناهیتا و نقوش دیگر باهم، به نظر می‌رسد که بانوان ساسانی، پیراهن بلند بسیار پرچین و گشاد می‌پوشیده‌اند و آن را نواری در زیر سینه مانند بانوان اشکانی جمع کرده، می‌بستند (حجازی، ۱۳۸۵، ص ۲۴۸). از طرز قلم‌زنی و چین‌سازی پیراهن و دامن پیداست که در انتهای دامن بر پشت پا، پارچه‌ای اضافه و پرچین می‌دوخته‌اند. این پیراهن‌های بلند با دامن پرچین اغلب دیده می‌شوند (تصویر شماره ۱) که آستین بلند هستند ولی مدل بی‌آستین نیز دیده شده است (پوشاک ایرانیان باستان، ص ۳۰۷). (تصویر شماره ۲).

کریستن‌سن با بیان و توضیح نقوش داخل غار بزرگ خسرو دوم در طاق بستان نشان می‌دهد که «الاهه‌ای که به شاه افسر می‌بخشد (آناهید) قبای سبک یونانی دارد و در روی آن بالاپوشی ستاره‌نشان پوشیده است و تاحش شبیه تاج اوهرمزد است. از زیر آن چهار رشته گیسو بر دوش و سینه‌اش افتاده است و این بنابر شیوه عادی زنان ایرانی عهد ساسانی است (ایران در زمان ساسانیان، ص ۴۸۱)».

«در حفاری تورفان و خوچو Chotscho نمونه‌ای از صنایع مانویان به دست آمده است که دقایق نقاشی آنها هنوز نمایان است که علاوه بر نقش مانی (که گویا مانی است)، عده‌ای از اشخاص دست به سینه ایستاده‌اند که در پشت سر آنان سرزنانی به نظر می‌آید که از طبقه گزیدگان هستند. لباس آن‌ها با مردان یکی است مگر کلاه که ظاهراً استوانه‌ای شکل است.

در پشت سر زنان، نیوشگان را می‌توان به زحمت تشخیص داد که هم زن و هم مرد، لباس‌های رنگارنگ و کفش سیاه پوشیده‌اند. دیگر از چیزهایی که یافته‌اند دو علم معبد است که تصاویری بر آن نقش شده است یکی صورت بانویی از طبقه گزیدگان است (شاهزاده خانمی به نام بسوسک Bosusk) که پیش روی او زنی دیگر با جامه سرخ زانو زده است^۳ (ایران در زمان ساسانیان، صص ۲۲۷ و ۴۹۴).

زنانی که در شکار گراز طاق بستان، پاروزن قایق‌ها هستند، جامه‌ای در بردارند منقش به دوایری که سر گراز در آن‌ها ترسیم شده است یک قطعه منسوج عهد ساسانی با همین نقش در موزه حرفه‌های هنری Kunstgewerbe Museum برلن محفوظ است».

متأسفانه تاکنون پژوهشی منسجم و جامع درباره پوشش ساسانی صورت نگرفته است. به این سبب هدف پژوهش حاضر بررسی تن‌پوشش‌های زنان با تأکید بر زنان در دوره ساسانی است.

۳. مهندس احمد حامی بر این اعتقاد است که از آنجا که پارچه‌های آن زمان همه منشا گیاهی داشته‌اند نه شیمیایی و مصنوعی لذا بعید به نظر می‌رسد که از آن زمان چیزی به نام پارچه باقی مانده است.

شکل شماره (۱): آناهیتا در محل نقش رستم

۲. روش

۲-۱. طرح پژوهش، جامعه آماری و نمونه گیری

جامعه پژوهش شامل نقوش برجسته‌ها، سکه‌ها، فلزکاری، مهرها، نقاشی‌ها و گچ‌بری‌ها و موزاییک‌کاری‌های ساسانی‌ها می‌باشد. نمونه پژوهش پوشش ساسانی (به ویژه زنان) در داده‌های فرهنگی این دوره را شامل می‌شود.

۲-۲. روش اجرا

برای دستیابی به اطلاعات مربوط به تن‌پوش‌های زنان دوره ساسانی، به بررسی کتاب‌ها، منابع و متونی که در پیوند با موضوع پوشش زنان ساسانی بود، پرداخته شد. در این پژوهش یک تقسیم‌بندی و تشریح برای پوشاک‌های چادر، شلوار-قبا و لباس‌های ملکه‌های ساسانی صورت گرفته است.

۲-۳. یافته‌ها

ایرانیان در هزاره‌های باستانی تاریخ خود، به جامه‌ها و آرایش خود ارج فراوان می‌نهادند و همه کوشش و ذوق هنری خود را برای ساخت جامه‌های زیبا و زیورهای گوناگون نشان می‌دادند. اطلاعات پیرامون لباس ساسانی از منابع باستان‌شناختی گوناگون به دست می‌آید که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: نقش برجسته‌ها، موزاییک‌های بیشاپور، ظروف فلزی، سکه‌ها، مهرها، اثر مهرها، گچ‌بری و نقاشی‌های دیواری. در ادامه به معرفی در این داده‌ها پرداخته شده است:

۲-۴. نقش برجسته‌ها:

نقش برجسته صخره‌ای ساسانی‌ها، به عنوان مجموعه‌ای از یادمان‌های تاریخی، گستره وسیع جغرافیایی ایرانی ساسانی شامل ایالت‌های پارس، آذربایجان و کرمانشاه می‌شود. در این میان بیشترین تعداد نقوش صخره‌ای بر جای مانده از نخستین پادشاهان این سلسله در ایالت پارس، خاستگاه ساسانیان، ایجاد شده است (Hasani, 2014). تصاویری از اهورامزدا و آناهیتا و میترا با ویژگی‌های انسان‌مانند را می‌توان در نقوش برجسته ساسانی دید. فره‌وشی‌ها نیز همانند فرم‌های انسان مانند و بالدار در آثار هنری دیده می‌شوند (Faridnejad, 2015) (شکل ۳). در طاق بستان کرمانشاه نقش برجسته‌ای وجود دارد که پادشاه ساسانی خسرو دوم را در حالی ایستاده و حلقه فرمانروایی را از اهورامزدا و آناهیتا دریافت می‌کند. در این نقش شاه در وسط قرار گرفته و آناهیتا در سمت چپ او در حالی که حلقه شاهی را در دست راست و کوزه آب در دست چپ دارد. نقش به صورت تمام قد است و شنلی که با پارچه‌ای شل و گشاد بر روی شانه چپ محکم شده است (شکل ۴).

شکل شماره (۳): فرشته بالدار روی سمت راست طاق بستان

شکل شماره (۴): نقش برجسته تاجگذاری خسرو دوم توسط آناهیتا و میترا در طاق بستان

۵-۲. سکه

سکه در بین همه یادبودهای ساسانی یکی از مهم‌ترین منابع به شمار می‌رود. به کمک تصویر سکه‌ها، سبک و فن به کار رفته در آن‌ها می‌توان به نام و توالی پادشاهان ساسانی پی برد (Schippmann, 2005). زنانه در سکه‌های ساسانی دربرگیرنده اشخاصی هم‌چون: ملکه شاپوردختک (همسر بهرام دوم)، ملکه پوران، ایزدبانو آناهیتا است که هم بر پشت و روی آنان این نقوش ایجاد شده‌اند. سکه‌ها هنر و فرهنگ ساسانی را دقیق‌تر و کامل‌تر جلوه‌گر می‌سازند (Avarzamani & Sarfaraz, 2008). در سکه بهرام دوم، تصویر آناهیتا با لباسی بلند به صورت نیم‌رخ و کمربندی در کمر بسته است با حلقه قدرت در دست در کنار آتش‌دان ایستاده است (شکل ۵). بستن کمربند از شاخص‌های قابل توجه و معنادار در پوشاک ایران است. کمربند به عنوان خطی است که مرز بین جهان اعلی و سفلی را در بدن آدمی به مثابه عالم صغیر مشخص می‌سازد. بخش بالایی بدن به عنوان جایگاه قلب و سر، از اهمیت بیشتری برخوردار است. هم‌چنین کمر بستن به مفهوم آماده به خدمت بودن در فرهنگ ایران جایگاه مستمر و ویژه داشته باشد (Sayyari, 2019). حاشیه بیرونی آستر پیکره نزدیک زمین است. نوک کلاه بی‌لبه زنانه روبان‌هایی کوچکی را حمل می‌کند، یک شل کوتاه به طرز فوق‌العاده بر روی سینه با باندهایی به صورت متقاطع محکم شده است. لباس زنانه او را یک گردنبند و بازوبندی بر بالای دست کامل می‌کند. در سکه‌های ساسانی به ملکه نمایش داده از تقدس خانواده

شکل ۵. سکه بهرام دوم با آناهیتا

۶-۲. موزاییک کاری‌ها:

در یکی از موزاییک‌ها زن ساسانی بر روی دوش خود شال‌هایی دراز و بلندی را به صورت مورب از روی شانه راست تا پایین می‌انداخت و پیراهنی بلند و گشاد با آستین طراحی شده که در یکی از دست‌هایش تاجی از حصیر و دست دیگرش دسته گلی است. نقوش موزاییک‌های بیشاپور اگرچه مجریان آن‌ها رومی‌ها یا سوری‌های بوده‌اند، قطعاً جای تردید نیست که طراحی تصاویر موزاییک‌های بیشاپور توسط هنرمندان ایرانی-ساسانی طراحی و سپس هنرمندان رومی و یا سوری‌های آن‌ها را به موزاییک تبدیل کرده‌اند. این نقوش علی‌رغم تکنیک هنر موزاییک‌کاری رومی، اما تصاویر و قش‌ها تماماً نشان از هنر ایرانی داشته و مطابق با خواست شاهان ایرانی ترسیم شده‌اند (Behraman, 2014). نقش زنان ساسانی در موزاییک‌های ساسانی نشان از یک نوع طرح با نام دراپه (حرکت‌ها یا چین‌های مایل پارچه بر روی بدن) برای فرم دادن به تن‌پوش خود استفاده می‌کردند. این ویژگی را در آثار متعدد ساسانی‌ها می‌توان مشاهده کرد. زنان با پیراهن‌های بلند و گشاد دارپه‌دار با آستین و بدون آستین طراحی شده‌اند که نشان از هنر خاص این دوره است. این نوع لباس‌های بلند مختص زنان اشرافی بوده است (شکل ۶).

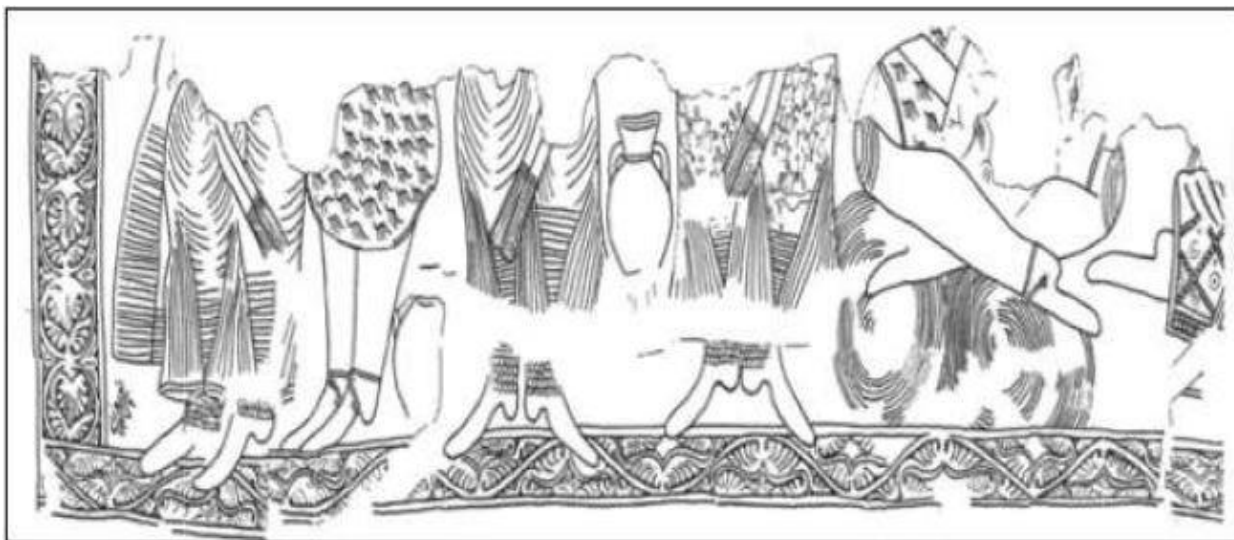

شکل ۶. زنی با گلی در دست با ژست دراماتیک، موزائیک بیشاپور، موزه ملی ایران

۷-۲. نقاشی دیواری‌ها

در عصر ساسانی، هنرهای تصویری ایران از جمله نقاشی وارد مرحله جدیدی گردید. بازمانده نقاشی از این دوران نشان می‌دهد، که «هنر نقاشی در این زمان بیش از دوره اشکانی مورد استقبال بوده است» (Ziapour, 1974). در یکی از صحنه‌ها نگاره سه بوته زنبق پنج‌برگ دیده می‌شود که در پشت‌سر زنی با لباس چین‌دار قرار گرفته است. زن در کنار پرده با

کوزه آبی در دست ایستاده که احتمالا شخصیت آناهیتا در حال اجرای مراسم آیینی را نشان می دهد (Rahbar, 2010). لباسی که این بانو به تن دارد دارای تزییناتی شامل سه دایره مماس با نقطه ای در مرکز است (تصویر ۷).

شکل ۷. آناهید در آتش گاه، درگز، خراسان

۸-۲. گچ بری

یکی از محوطه هایی که نقش اسنانی و نگاره، زن ساسانی را نشان می دهد در محوطه برزقاوله در شهرستان کوهدشت است. در این اثر پیکره یک بانو دارای چهره ای آراسته در وسط قاب نقش شده است. پوشش این زن شامل: جامه تونیک مانند و شلواری جین دار بر تن دارد و شال بلندی از طرفین شانه هایش آویزان است. در قسم بالای پیشانی و بر روی گیسوان این بانو یک تاج با گل پنج پر و ستاره ای شکل تزیین یافته است (شکل ۸). پیکره، یک گل سه شاخه ای با تاج های پنج پر در دست چپ دارد، که در میان پنجه اش به سمت بالا نگه داشته است. لباسی که بر تن این پیکره است آستین بلند و پرچین و به نظر می رسد از پارچه ای نازک شاید از جنس ابریشم باشد، و در قسمت زانو به حالت فرورده است و تا میچ پای او می رسد (Mansoori & Karamian, 2012). این پیکره، پارچه ای ظریف شبیه شال یا روبان که به دور گردن انداخته، از روی شانه هایش آویزان شده و بر روی بازوان و آرنج خمیده این زن قرار گرفته و دو سر آن تا زانو هایش می رسد.

شکل ۸. قالب گیری یک زن ساسانی در محوطه باستانی برزه قواله، کوهدهشت، لرستان

شکل ۹. یک نمونه از لباس زنان ساسانی بر گچبری در دوره ساسانیان

۲-۹. انواع پوشش در دوره ساسانی

۲-۹-۱. چادر

زنان عهد ساسانی گاهی چادری گشاد و پرچین به سر می کردند که تا وسط ساق پا می رسیده است. نقوشی که از بانوان ساسانی در بشقاب های نقره ای ساخته شده، نشان می دهد که هر یک از بانوان چادری به خود پیچیده دارند (حجازی، ۱۳۸۵).

شکل ۱۰. چادر بانوان ساسانی

۲-۹-۲. شلوار-قبا

در طرح بشقابی که شاهزاده ای را در بزم نان می دهد، «دو زن را ساخته اند که هر یک دستمالی روی دهان خود به پشت سر بسته اند و شلواری چون شلوار مردان به پا دارند. قبایی پوشیده اند که تا وسط ساق پا می رسد و قبا در جلو دامن سه چاک و در پشت نیز سه چاک دارد. بر سراسر دوره دامن و چاک ها حاشیه بسته اند (پوشاک ایرانیان باستان، ۳۱۵).

شکل (۱۱) - لباس بانوان ساسانی در مجلس بزم شاهزاده.

۳-۹-۲. لباس ملکه‌های ساسانی

فیروزنامه، لباس آزرمی دخت را چنین توصیف کرده است: «پیراهن او سرخ ملون و شلوار آسمان گون و تاج بر سر، بر سریر نشسته، به دست راست تبرزینی و چپ به تیغ تکیه زده» (مجمل التواریخ و القصص، ص ۳۸). «بوران دخت به نقل از زین ابزار پیراهن وشی سبز داشت و شلوار آسمان گون و تاج عجمیان، بر تخت نشسته با تبرزینی در دست» (زن در ایران باستان، ص ۱۷۵). با مراجعه به تصاویر ۱۲ و ۱۳ به دقایق بیشتری از نحوه آرایش گیسوان و زینت موها و لباس و پوشش بانوان ساسانی دست می‌یابیم.

شکل (۱۲) - بهرام گور و سپینود

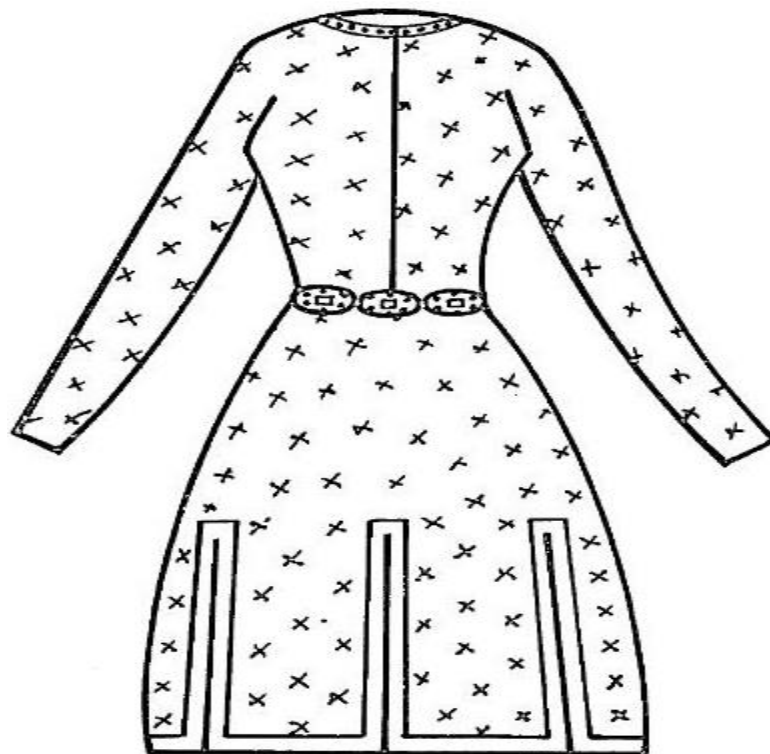

شکل (۱۳) - نقش یک بانوی ساسانی بر عتیق

۴-۸-۲. کفش در ساسانی

در هیچ یک از نقوش سنگی و فلزی (که بانوان این دوره را نقش کرده اند) کفش آنان را نساخته اند؛ و اگر چیزی از پا یا کفش نشان داده اند، طرح آن، چنانست که می توان تصور پا یا کفش بودن آن ها را کرد؛ و به علاوه، این پیراهن های بی اندازه بلند بانوان ساسانی (که به پیروزی از مُد روز، چنانست که روی زمین را نیز می پوشاند) مناسبتی برای نمایاندن کفش-ها پیش نمی آوردند.

مجسمه آناهیتا نیز (که پنجه های کفش او در طاق بستان تراشیده شده است) چنانست که قابل طرح برداری قانع کننده نیست؛ از این رو، بهترین راه برای رسیدن به هدف، این احتمال است (که چون روی سوابق می دانیم که باوان، از پوشاک مردان استفاده می کرده اند، امکان دارد که از کفش مردان (در این دوره) استفاده کرده باشند، و به هر جهت، طبق نقوش سنگی و فلزی، مردان این دوره، دو نوع کفش داشته اند: نوعی از آن با سابق کوتاه و دیگری با ساق بلند بوده است. به نقل از پوشاک باستانی ایرانیان، کفش از نوع با ساق کوتاه، کفشی بوده است که ساق آن تا قوزک پا می رسیده است، و از جلوی دهانه کفش تا به سر پنجه اش، نواری از چرم دوخته است و کمی جلوتر از دهانه کفش به پائین، نواری دیگر از راست به چپ (از رو یا زیر نوار اولی) رد شده است. این دو نوار باهم شکل صلیب پیدا می کنند. از این نوع کفش در پای سپاهیان و پادشاهان روی نقوش تنگ چوگان شاپور ساخته اند. و گاهی بر روی نوارهای کفش، مانند اشکانیان جواهر نصب می-کردند.

شکل شماره (۱۴) - طرح پیراهن دوران ساسانی منقش بر بشقاب شاهزاده

۲-۱۰ لباس زنان ساسانی بر ظروف

در شکل (۱۵)، زنی را در دوره ساسانیان نمایش می‌دهد. این زن لباسی آستین کوتاه که نواریهایی هاشور خورده دور گردن دور آستین‌هایش را پوشانده‌اند، به تن دارد؛ طرح‌های پیچشی متحدالمرکز، اطراف شکم و هر دو سینه او را احاطه کرده‌اند. کمربندی که روبان‌های آن از هر طرف ران‌های زن آویزان می‌باشد، کمر او را محکم در برگرفته است. لباس او سرتاسر پاهایش را می‌پوشاند و دارای طرحی پیچشی با شیارهای افقی است و طرح پارچه در قسمت زانو به صورت طرحی چین‌دار وجود دارد.

شکل (۱۵) - لباس آستین کوتاه زن ساسانی

۳- نتیجه گیری

متأسفانه تاکنون پژوهشی منسجم و جامع درباره پوشش ساسانی صورت نگرفته است. مطالعه پوشاک در دوران ساسانی حاکی از این است که هر طبقه از زنان لباس مخصوص به خود را داشته‌اند. واکاوی پوشش زنان نشان‌گر این است که این گروه ارزش و جایگاه قابل قبولی را داشتند. باید دانست شل نیز که به عنوان بالاپوش از عناصر مهم پوشاک زنان ساسانی از نظر اجتماعی محسوب می‌شد، شبیه چادر بود که بر دوش آن‌ها به عنوان یک مقام والا و حیات بخش در طاق بستان وجود دارد. در کتاب مقدس زرتشتیان شواهدی از پوشش و شمایل زنان وجود دارد مانند: آن‌ها که توصیفی از لباس آن‌ها در اوستا شده است، با پیراهن بعضی بانوان نقش شده در عصر ساسانی، قابل مقایسه است که، پیراهنی بلند، پرچین و فراخ می‌پوشیدند. گاهی آن را به وسیله نواری، جمع کرده و می‌بستند. تاج آن‌ها با اشکال مارپیچ احاطه شده، لباس‌های آن‌ها دربرگیرنده پیراهن‌های بلند و با چین‌های زیاد و شلی که بر روی دوش قرار گرفته و نشان دهنده روبان‌ها است که به حالت پارسی شباهت دارد. لذا پوشاک در دوره ساسانی با دوره‌های قبل از سادگی و ضخیمی کاسته شده و روی به پارچه‌های نازک و ظریف و ابریشمی با انواع تاج‌های ریزه‌کاری شده و گردن‌بندهایی از مروارید بوده است.

منابع:

- (۱) احتشام، مرتضی، (۱۳۸۵). ایران در زمان هخامنشیان. تهران، جیبی.
- (۲) صادقی، سارا و میرازی، زهرا و فیضی، فرزاد، (۱۴۰۰)، بررسی تن پوش های زنان دوره ساسانی.
- (۳) ضیاء پور، جلیل، (۱۳۴۹). پوشاک باستانی ایرانیان. تهران، وزارت فرهنگ و هنر.
- (۴) حجازی، بنفشه، (۱۳۸۵). بررسی جایگاه زن از عهد باستان تا پایان دوره ساسانیان. نشر قصیه سرا.
- (۵) کریسین سن، آرتور، (۱۳۸۵). ایران در زمان ساسانیان. صدای معاصر، تهران.
- 6) Avarzamani, A., & Sarfraz, A. (2015). Persian coins: from the beginning to Zandieh era. Tehran: Samt publication.
- 7) Behraman, A. (2014). Determination of material and techniques for manufacturing Sassanid decorative mosaics (Bishapour Palace). Beautiful Arts-Visual Arts Journal, 19(2), 37-42.
- 8) Hasani, M. M. (2014). Reviewing the washed-up relief of Sassanid king in Naqsh-e Rostam. Archaeological Studies, 6(2), 21-37.
- 9) Mansoori, A., & Karamian, G.R. (2012). Sassanid stuccos in Barze Qawale archaeological site, Kuhdasht, Lorestan. Naqshmayeh Visual Art Journal, 5(10)- 73-82.
- 10) Sayyari, M. (2019). *Identification and analysis of the effect of Sassanid women clothing on Islamic clothing (based on Bishapur mosaics).*